

Osmanlı Son Dönemi'nde Samsun'da Eski Eser Kaçakçılığı ve İlk Resmi Arkeolojik Kazının Tarihsel Zemini

Ali Emre İŞLEK* Michael Deniz YILMAZ**

Özet

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve mali zorluklarla yüzleştiği son dönemlerinde Batılı devletlere mensup gezgin, araştırmacı, diplomat ve misyoner gibi ünvan veya sıfatlara sahip kişiler çok geniş bir alana yayılmış eski eserleri bulmak ve ülkelerine götürmek amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerden Karadeniz kıyı kentleri ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden Samsun da nasibini almıştır. Eski eser konusunda ilk gelişmeler 1870'li senelerde başlamış ve yıllar içinde artan bir ivmeyle devam etmiştir. Samsun, 19. yüzyılda Karadeniz'deki uluslararası taşımacılığa entegre olmasıyla başka bölgelerde kaçak kazılarla bulunan eski eserlerin çeşitli yerlere gönderilmesinde de bir merkez konumuna gelmiştir. Eski eserlerin aranmasına ve ticaretine dair yaşanan bu gelişmeler, beraberinde şikayetleri de getirmiş ve artan şikayetleri yerinde incelemek ve alınabilecek tedbirleri belirlemek amacıyla Müze-i Hümayûn müdürü Halil Edhem Bey 1906 senesinde Samsun'a gelmiştir. Halil Edhem Bey'in Samsun ziyareti sonrasında Theodor Makridi Bey aynı sene içinde görevlendirilerek Akalan Köyü civarında gerçekleştirdiği kazı ile Samsun'da, Osmanlı Dönemi'ndeki ilk ruhsatlı kazı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı arşivleri, hatırat ve araştırma yayınlarından elde edilen bilgiler ile konuyu teşkil eden gelişmeler çerçevesinde Samsun ilk ruhsatlı arkeolojik kazının hangi şartlar dahilinde başladığına dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Asar-ı Atika, Kaçak Kazı, Halil Edhem Bey, Theodor Makridi Bey.

Smuggling of Ancient Artifacts and the Background of the First Official Archaeological Excavation in Samsun During the Late Ottoman Period

Abstract

During the late Ottoman Period when the Ottoman State was facing political and financial difficulties individuals from other nations such as wanderers, researchers, diplomats and even missionaries engaged in activities to enrich the museums in their states with the ancient artifacts from the ancient settlements within the vast area under the Ottoman State. The Black Sea settlements including Samsun has taken its share from such activities. The first developments related to ancient artifacts began in the 1870's and increased in the following years. With Samsun being integrated into the international seafaring in Black Sea, Samsun became a hub for smuggling ancient artifacts which were discovered by illegal excavations in various places. With the increase of the search and trade of ancient artifacts, complaints were made and with the increasing complaints Müze-i Hümayûn director Halil Edhem Bey in order to investigate the complaints and to determine precautions visited Samsun in 1906. Following Halil Edhem Bey's visit, within the same year Theodor Macridy Bey was tasked to excavate in the vicinity of Akalan Village, which became the first official excavation in Samsun. In this research, information gained from Ottoman archives, memoirs and research publications were used with the developments constituting the topic in order to present a historical background for the developments related to ancient artifact smuggling in Samsun and its vicinity, as well as to draw attention to the circumstances in which first official archaeological excavations were begun.

Key Words: Samsun, Ancient Artifacts, Illegal Excavation, Halil Edhem Bey, Theodor Macridy Bey.

*Arş. Gör. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri, Tarih Bölümü, Samsun/Türkiye, ali.islek@omu.edu.tr.

ORCID : 0000-0002-5873-5865

**Arş. Gör. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri, Arkeoloji Bölümü, Samsun/Türkiye, michaelyilmaz@gmail.com

ORCID : 0000-0003-1908-5537

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

İşlek, A.E. & Yılmaz, M.D. (2025). Osmanlı Son Dönemi'nde Samsun'da Eski Eser Kaçakçılığı ve İlk Resmi Arkeolojik Kazının Tarihsel Zemini, *Külliyeye*, 6(1), 99-120. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1512751

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
8 Temmuz 2024	10 Mart 2025	Araştırma Makalesi	99-120
8 July 2024	10 March 2025	Research Article	

Extended Abstract

In the 18th century major nations began to establish museums within their capitals. Following this event the interest to ancient civilisations and artifacts began to increase. With the increased interest a need to procure and study to ancient artifacts belonging to ancient civilisations started to grow rapidly.

During the late Ottoman Period when the Ottoman State was facing political and financial difficulties individuals from other nations engaged in activities to enrich the museums in their states with the ancient artifacts from the ancient settlements within the vast area under the Ottoman State. These individuals consisted of various professions such as wanderers, researchers, diplomats and even missionaries.

The Black Sea settlements including Samsun has taken its share from such activities. The first developments related to ancient artifacts being smuggled or found began in the 1870's. Such activities are known to have increased in the following years with Samsun being integrated into the international seafaring in the Black Sea. Samsun became a hub for smuggling of ancient artifacts which were discovered by illegal excavations and coincidental finds in various places.

With the increase of the search and trade of ancient artifacts, complaints were made to the Ottoman administrative bodies and with the increasing complaints Müze-i Hümayûn (İstanbul Archaeological Museum) director Halil Edhem Bey in order to investigate the complaints and to determine precautions visited Samsun in 1906. Following Halil Edhem Bey's visit, within the same year Theodor Macridy Bey was tasked to excavate in the vicinity of Akalan Village, which became the first official archaeological excavation in Samsun.

In this research, information gained from Ottoman archives as well as memoirs and research publications written by wanderers, researchers, diplomats and missionaries were used with the developments constituting the topic in order to present a historical background for the developments related to ancient artifact smuggling in Samsun and its vicinity. Furthermore this research as well as putting together various sources of information in order to present a historical background for the developments related to ancient artifact smuggling in Samsun also aims to draw attention to the circumstances in which first official archaeological excavations in Samsun were begun. All of the ancient settlements and finds spots which have been mentioned by the sources have also been overlapped with the modern knowledge and researches carried out in Samsun in order to establish the following researches carried out in the mentioned ancient settlements and find spots as well as to present their current situations.

Giriş

İnsanlık tarihinin daha eski devirlerinde insanların yaşamlarını nasıl sürdürdüklerine, nasıl meskenler içerisinde yaşadıklarına, günlük yaşamda veya dini-siyasi törenlerde ne çeşit ürünler kullandıklarına dair artan ilgi, arkeolojinin akademik bir disiplin olarak gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Geçmiş devirlere yönelik olarak artan bu ilgi ve ilmi metodlar dahilinde yapılan arkeolojik kazılar ve araştırmalar neticesinde Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da kurulan ve gelişim gösteren uygarlıkların tarihleri aydınlatılmaya başlanmıştır (Özdoğan, 2022, s. 1-50). Bu süreç içerisinde bu eski uygarlıklardan günümüze intikal eden yerleşim yerlerinin ve anıtsal alanların keşfine yönelik çalışmalar büyük bir ivme kazanmıştır. Bu yöndeki çalışmalar ağırlıklı

olarak, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya gibi devletlerin vatandaşı olup seyyah, araştırmacı, diplomat, misyoner gibi çeşitli ünvanlar altında geçmiş dönem uygarlıklarının kurulduğu bölgelerde seyahatler gerçekleştiren bulunan kimselerce gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2007, s. 104-109). Bununla birlikte, bu kimselerin çabaları yalnızca bilimsel merakın bir sonucu olarak gerçekleşmemiş; bilakis Avrupa'nın dünyanın geri kalanı üzerindeki yayılmacılığının ve kıymetli nesnelere, unsurları hükmü altına alma isteğinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Bayraktar, 2011, s. 287-289). Eski eserlere dair bir anlamda bir uyanışın başladığı ve olağanüstü bir ilgi ile devam ettiği bu süreç, egemenliği altındaki toprakların büyük bir kısmı Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da daha önceki devirlerde gelişim gösteren uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve sosyo-kültürel gelişmeler üzerinde derin izler bırakmıştır (Şimşek & Dinç, 2005, s. 104-111). Eski eserlerin kültürel bir miras kabul edilip korunması gerektiğine dair bilincin henüz İstanbul'daki üst düzey devlet adamları ve yerel idareciler nezdinde oluşmadığı bir dönemde gerçekleşen bu hadiseler, ilerleyen senelerde birtakım yasal düzenlemeleri ve zihniyet değişimini beraberinde getirmiştir (Eldem, 2022, s. 245-275; Görgülü & Özbey, 2024, s. 54-56).

Eski eserlerin kültürel bir miras kabul edilmesine dair zihniyet değişimi, imparatorluk sınırları içerisinde çeşitli yerlerde dağınık ve harap halde bulunan eski eserlerin toplanarak bir mekanda korunmalarını ve sergilenmelerini temin etmek amacıyla müze kurma çalışmalarını beraberinde getirmiştir (Shaw, 2004, s. 1-45). Fethi Ahmet Paşa'nın bu konudaki yoğun gayretleri neticesinde daha önce eski silahların depolandığı bir yer konumundaki Aya İrini Kilisesi içerisinde eski silahlar ve eski eserler, iki ayrı galeri içerisinde teşhir edilmeye başlanmıştır (Serbestoğlu & Açık, 2013, s. 157-160). Çok az sayıda nesnenin sergilendiği bu galerilere Roma ve Bizans devri eserleri de eklenmiştir. Kurumsal (idari) bir kimliğe sahip olunmaksızın faaliyetlerin yürütüldüğü bu binada eserlerin teşhiri 1869 senesine kadar devam etmiştir. Yapının, padişahın iradesiyle resmi bir statü alması ve müdürünün atanması ise 1869 senesinde gerçekleşmiştir (Muşmal & Gümüş, 2022, s. 25-43). Galatasaray Sultanisi'nde tarih öğretmenliği vazifesini yürüten Edward Goold isimli bir İrlandalı 8 Temmuz 1869 tarihinde müdür olarak atanmıştır. Goold'un müdürlüğü esnasında kurumsallaşma anlamında ilk adımlar atılarak müzedeki eserlerin bir kataloğu çıkartılmış ve Marmara Denizi'nin güney kıyıları ile Tekirdağ taraflarından bulunan 200 civarındaki eser envantere kazandırılmıştır (Kuruloğlu, 2010, s. 48-49).

Bu olumlu gelişmelere rağmen sadrazamlık makamında yaşanan değişim 1871 senesinde müze müdürlüğü görevinin kaldırılmasına ve Edward Goold'un vazifesinden el çektirilmesine neden olmuştur. Goold'un yerine getirilen Carlo Terenzio ise müzedeki eserlerin muhafızlığı vazifesini sadece bir sene sürdürebilmiştir (Saatçi, 2021, s. 462-463). 1872 senesinde sadrazamlık makamında tekrar meydana gelen değişikliklerle müzenin kurumsallaşması bakımından yeni bir süreç başlamış ve yeni sadrazam Ahmet Vefik Paşa, Müze-i Hümayûn'un tekrar bir müdüriyet olarak faaliyet yürütmesine izin vermiştir. Müzenin tekrar müdüriyet haline çevrilmesini takip eden diğer olumlu gelişme ağustos ayında müdürlüğüne Philip Anton Dethier'in getirilmesi olmuştur (Kuruloğlu, 2010, s.50). Dethier bu vazifesinde kendisinden önceki müdürler Edward Goold ve Carlo Terenzio'ya nazaran daha uzun bir süre bulunmuş ve 1872-1881 seneleri arasında görevini sürdürmüştür. Müzeciliğin asıl gelişim süreci ise Osmanlı

Devleti'nin kendi vatandaşları olan Osman Hamdi ve Halil Edhem Beylerin¹ müdürlükleri döneminde olmuştur. Osman Hamdi Bey'in müdür sıfatıyla 1887 senesinde Sayda'da gerçekleştirdiği kazılar neticesinde kazandırılan eserler, Müze-i Hümayûn'un Avrupa'daki diğer müzeler nezdinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır (Sönmez, 2020, s.769-778).

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin bulunup, korunmasına dair gelişmelerin ikinci safhasını 1869, 1874, 1884, 1906 ve 1912 senelerinde çıkartılan "Asâr-ı Atika" nizamnâmeleri teşkil etmiştir (Çal, 1997, s. 391-394). Bu nizamnâmeler ile devlet adamları eski eserlerin diğer ülkelere kaçırılması, az bir değer karşılığında satılarak Avrupalı zenginlerin koleksiyonlarına girmesi ve sorumlulukları altındaki somut kültürel mirasın talan edilmesinin önüne geçmek istemişlerdir.

1869 senesinde çıkartılan ilk nizamnâme, eski eser arayıp çıkartmak isteyenlerin mutlak surette Maarif Nezareti'nden izin almalarını gerekli kılması, çıkarılan eserlerin Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkartılmayacak olması gibi sınırlılıkları getirmiş olması ve eski eser çıkarma işinin nasıl bir usulde gerçekleşeceğini madde madde belirlemesi yönüyle büyük bir adıma karşılık gelmiştir (Karaduman, 2004, s. 80). 1869 senesinde çıkartılan nizamnâmeye nazaran eski eserlerin Osmanlı Devleti sınırları dışına, bir kota dahilinde de olsa çıkarılmalarına izin tanıyan 1874 tarihli nizamnâme, kültürel mirasın korunması anlamında bir geri adım niteliği taşımıştır (Çelik, 2016, s. 25-45; Muşmal & Gümüş, 2021, s. 17-25,74-77). Eski eserlerin, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını zedelemeyecek mahiyette esaslar çerçevesinde çıkarılıp sergilenmesine ışık tutacak bir nizamnâmenin çıkarılması için Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayûn müdürlüğü dönemini beklemek gerekmiştir (Çal, 1997, s. 391).

19. yüzyılın son çeyreğinden ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan yarım yüzyıllık süreç, Osmanlı Devleti egemenliğindeki topraklarda yukarıda yer verilen gelişmeler zemininde yeni arkeolojik alanların tespit edilip yoğun kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği bir döneme karşılık gelmiştir. Bu dönemde, bilhassa Batı Anadolu ile Suriye ve Irak'ın kuzeyindeki harabelerde gerek Müze-i Hümayûn yetkililerince gerekse İngiliz, Fransız, Amerikalı, Alman arkeologlarca çok sayıda kazı gerçekleştirilmiştir (Eldem, 2004, s. 121-135).

Osmanlı tebaasından olan veya olmayan arkeologların yürüttükleri kazı çalışmaları ile önemli bir ivmenin yakalandığı bu süreç içerisinde Karadeniz'e kıyı şehir ve beldelerde de eski eserlerin bulunmasına yönelik ilgide artış yaşanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in uluslararası deniz ticaretine açılması bölgedeki şehirlerin gelişimini hızlandırmıştır. Bu dönemde bilhassa Messageri Maritime, Lloyd, Ropit gibi deniz taşımacılığında önde gelen şirketlerin Trabzon, Giresun, Samsun, Sinop ve İnebolu'daki iskele ve limanlardan Sivastopol, Odessa, Köstence, Varna, İstanbul, Selanik, İzmir'e düzenli olarak seferler gerçekleştirmiştir (Mahmuzlu, 2017, s. 146-154). Bu düzenli seferler, Karadeniz sahil şeridindeki şehirlerin

¹ Sultan II. Abdülhamid döneminde sadrazamlık yapmış olan İbrahim Edhem Paşa'nın oğulları Osman Hamdi ve Halil Edhem beyler, eski eserlerin bir kültür varlığı olarak korunması konusunda büyük emek vermişlerdir. Müze-i Hümayun'un (İstanbul Arkeoloji Müzesi) barındırdığı eserlerin genişliği, kataloglamalarının yapılması ve modern usullerle teşhiri konularında çok kısa bir sürede döneminin önde gelen müzelerine yakın bir konuma erişmesi bu iki ismin çabaları ile olmuştur. 19.yüzyılın sonunda büyük bir ivme kazanan arkeolojik kazıların Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına yaraşır şekilde gerçekleştirilmesine altyapı sağlayan nizamnamelerin düzenlenmesi ve fiiliyatta uygulanmasında da emek göstermişlerdir. Osman Hamdi Bey, İslam öncesi uygarlıkların eserleri üzerinde çalışmalar yürütmüş; kardeşi Halil Edhem Bey ise Anadolu'daki İslami devir kitabelerinin, sikkelerinin, mezar taşlarının ortaya çıkartılması ve korunması konusunda yoğun bir araştırma ve yayın faaliyetinde bulunmuştur (Eyice, 1995, s.18-21).

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul ile Ege ve Akdeniz'in önde gelen ticaret merkezleri arasında çok kuvvetli bir finansal-sosyal bağın kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Anadolu'da henüz etkin bir demiryolu ve şose yol ağının kurulamamış olması da Karadeniz'deki iskele ve limanların Anadolu'nun iç bölgeleri ile Suriye ve Irak'ın kuzeyinin Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleri ve İstanbul ile bağlantısının kurulmasında önemli bir merkez olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumun, bu makalede ele alınan arkeolojik kazılar bağlamındaki önemi ise bilhassa 20. yüzyılın başında Musul, Bağdat, Yozgat gibi uzak yerlerde gerçekleştirilen kazılar neticesinde çıkarılan eski eserlerin İstanbul'a taşınmasında Karadeniz kentlerinin ve bilhassa Samsun'u önemli bir merkez konumuna gelmesidir. Bu çalışmada, yer verilen bu gelişmeler ışığında Samsun'da eski eserlerin bulunmasına dair meydana gelen hadiseler değinilecek ve 1906 senesindeki "Akalan Kazısı"nın nasıl bir zemin üzerinde gerçekleştiği irdelenecektir.

19. Yüzyılda Samsun'da Bulunan Eski Eserler ve Gerçekleştirilen Kaçak Kazılar

Samsun'da eski eserlerin bulunmasına dair ilk gelişmeler yol genişletme, bataklık ıslahı gibi bayındırlık/imar faaliyetleri esnasında tesadüfen sikke, büst, heykel gibi eserlerin bulunması ile gelişim göstermiştir. Bu hususta zikredilebilecek ilk örnek Samsun'dan Amasya'ya uzanan şose yolun genişletme çabaları sürerken on beş adet altın sikke ile bir adet altın yüzüğün bulunmasıdır (BOA, *İ.MVL.* 497- 22489, [18 Cemâzie'l-âhir 1280 / 30 Kasım 1863]). Bulunan nesnelere il meclisine getirilerek kaç adet oldukları, ne kadar ağırlık ve kıymetlerinin olduğu belirlenerek kayda geçirilmiştir. İl genel meclisi ile Meclis-i Vâlâ arasında yürütülen yazışmalarda, sikkelerin bulunduğu yerin herhangi bir şahsa ait olmadığı üzerinde durularak ilgili mahalde başka sikkelerin veya tarihi kıymeti bulunan eserlerin de bulunup bulunmadığının tekrar tetkik edildiğine, yani birkaç gün daha kazı yapıldığına dair bilgilendirmede bulunulmuştur. Bulunan sikkelerin "İslâmî meskûkât" sınıfına dahil olmaması sebebiyle değerinin yarısına karşılık gelecek kısmı hazineye, yarısı ise bulan kimselere verilmek suretiyle mesele neticelendirilmiştir (Şahin, 2023, s.125-127).

Samsun'da bu dönemde eski eser çıkarıldığını veya tesadüfen bulunduğu gösteren 1874 senesine tarihli kayıtlardan, Bodos isminde bir kimsenin Samsun'dan İstanbul'a yirmi yedi adet altın sikke getirdiği öğrenilmektedir (BOA, *MF.MKT.* 17-93, [23 Muharrem 1291 / 12 Mart 1874]). Bu yazışmalardan, sikkelerin nereden çıkarıldığına değinilmeksizin Bodos ismindeki kimseyle bir pazarlık yapıldığı ve neticesinde sikkelerden üç adedinin Müze'de teşhir edilmek üzere 183 kuruşa karşılık gelen bir tutar ile satın alındığı; beraberinde getirdiği yirmi dört adet sikkenin ise Rüşumat İdaresi vasıtasıyla kendisine iade edilmesine karar verildiği öğrenilmektedir (Şahin, 2023, s. 127).

Samsun'da bu senelerde yol yapımı, genişletmesi veya bataklık alanların ıslahı gibi bayındırlık faaliyetleri yürütülmekte iken tesadüf sonucu eski eser bulunduğunu gösteren diğer kayıtlar 1891 ve 1892 senelerine tarihlidir. Bu kayıtlarda yer alan bilgilerden, şehirde uzun bir süredir salgın hastalıklara sebep olan bataklık alanların ıslahının yapılarak başta sıtma olmak üzere çeşitli hastalıkların önünün alınmasına yönelik çalışmalar yürütülür iken bir adet gümüş sikkenin bulunduğu öğrenilmektedir. Sikkenin bulunması üzerine bir süre için bataklığı kurutma çabalarına ara verilmiş ve daha başka tarihi nitelikli eserin de ortaya çıkartılabileceği ihtimali düşünülerek konu hakkında Müze-i Hümayûn yetkilileri bilgilendirilmiştir. Bataklığın kurutulması esnasında sikke bulunduğuna dair bilgilendirmeden sonra Müze-i Hümayûn

yetkililerinin yaptıkları görüşmeler neticesinde bataklığın ıslahına bir süre için ara verilmesinin gerekli olacağına dair görüş belirmiş ve durum Maarif Nezareti'ne ve Sadâret'e arz edilmiştir. Meseleye dair yazışmaların nihayetinde ise Samsun'daki mahalli yetkililerden bataklık ıslahına ara verilmesi istenmiştir (Şahin, 2023, s. 128).

Konu ile ilgili tetkik ettiğimiz kayıtlar, gümüş sikkenin bulunması ve Müze-i Hümayûn yetkililerinin bilgilendirilmesi sonrasında bölgede daha etraflı bir kazı yapılması neticesinde daha fazla sayıda eserin bulunabileceğine dair resmi merciler arasında bir mutabakat bulunduğunu ortaya koymaktadır. Fakat, Maliye Nezareti'nin böyle bir kazı gerçekleştirilmesi konusunda Maarif Nezareti'ne ödenek sunamayacağına temas edilerek meselenin üzeri bir anlamda kapatılmıştır (BOA, *DH.MKT.* 1892-58, [19 Rebîu'l-âhir 1309 / 22 Kasım 1891]; BOA, *DH.MKT.* 1934-116, [22 Şa'ban 1309 / 22 Mart 1892]); Cumont & Cumont, 1906, s. 113]. Osmanlı coğrafyası genelindeki daha geniş ölçekli arkeolojik alanlarda dahi müze yetkililerinin uhdesinde çok az sayıda uzman kimsenin yer aldığı hususu da dikkate alındığında, Samsun'da tesadüfen bulunan bir adet gümüş sikkeden yola çıkarak geniş çaplı bir kazıya Müze-i Hümayûn yetkililerinin sıcak bakmayacağını tahmin etmek güç olmamaktadır.

Yukarıda yer verilen örnekler, Samsun'da eski eser bulunması sürecinin tesadüfi durumlar üzerinden başladığını göstermektedir. Fakat, bataklık ıslahı, yol genişletmesi gibi bayındırlık çalışmaları esnasında tarihi kıymeti bulunan eserlerin bulunması halk arasında define aranmasına yönelik bir ilgiye sebep olmuş olmalıdır. Nitekim, daha sonraki senelere tarihli yazışmalar veya tarihi coğrafya alanında çalışmalar yapmak üzere bölgeye gelen Cumont kardeşlerin müşahadeleri de 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başına uzanan süreçte Samsun'da kaçak kazıların veya defneciliğin ne kadar yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Samsun'da kaçak kazı gerçekleştirilmesi yoluyla eski eser bulunduğunu gösteren kayıtlardan ilki, Yusuf isminde bir şahsın Kara Samsun mevkiinde yani Antik dönemdeki "Amisos" şehrinin kalıntıları üzerinde gerçekleştirdiği kaçak kazıda bir altın kazan bulması hakkındadır. Bu hadiseyi çalışmamız açısından önemli kılan husus ise kaçak kazı neticesinde bulunan kazanın Yunanistan'ın Samsun'daki konsolosu Yorgopulos Kostaki'ye iki sene önce Yusuf ismindeki şahıs tarafından emaneten verildiğine, fakat geri alınmadığına dair anlaşmazlıktır². Yusuf, konsolosa emaneten verdiği fakat daha sonra geri alamadığı kazan sebebiyle Yunanistan'ın Samsun'daki konsolosu Yorgopulos Kostaki'den şikayetçi olmuştur. Şikayeti neticesinde, meselenin etraflıca aydınlatılabilmesi amacıyla tahkikat gerçekleştirilmiştir. Meselenin eser kaçırma girişimi niteliği taşıması ve hadisenin merkezinde bir yabancı devlet görevlisinin yer alması sebebiyle henüz tahkikat etmekte iken, konuya dair bazı iddialar basında da yer almıştır³. Belirtilen bu şartlar dahilinde başlayan tahkikat ve mahkeme süreci 1892 senesi Eylül ayından 1893 senesi Kasım ayına kadar uzanan bir seneden uzun bir zaman dilimi boyunca devam etmiştir. Meselenin taraflarından birinin yabancı bir

² Samsun'daki Yunan konsolosunun taraflarından biri olduğu davaya dair Osmanlı makamları nezdinde yürütülen yazışmaların künyesi şöyledir: BOA, *MF.MKT.* 149-119, (19 Safer 1310 / 12 Eylül 1892); BOA, *HR.TH.* 691-2, (7 Şubat 1893); BOA, *HR.TH.* 131-27, (8 Temmuz 1893); BOA, *MF.MKT.* 180-122, (2 Rebîu'l-evvel 1311 / 13 Eylül 1893); BOA, *MF.MKT.* 185-57, (24 Rebîu'l-âhir 1311 / 4 Kasım 1893).

³ Osmanlı topraklarında çıkarılan bir eski eserin yabancı bir devlet görevlisi vasıtasıyla yurt dışına çıkarılmak istenmesi, kamuoyunun dikkatini çekecek mahiyete sahip olduğu için İstanbul'da yayınlanan Sabah Gazetesi'nde yer almıştır.

devletin görevlisinin bulunması sebebiyle, dava boyunca Hariciye, Adliye ve Maarif nezaretleri nezdinde yazışmalar gerçekleştirilmiştir.

Yunanistan'ın Samsun'daki konsolosu Yorgopulos Kostaki'nin taraflarından biri olduğu bu davanın Osmanlı hükümet yetkililerince dikkatle takip edilmesi, yabancı devlet görevlilerinin Osmanlı Devleti yönetimindeki bölgelerden eski eser kaçırılması işi içerisinde henüz 1760'lı senelerden itibaren faal olarak bulunarak zaman içerisinde oldukça kötü bir şöhrete kavuşmalarından kaynaklanmaktadır⁴. Eski eser kaçırılmasının hızlandığı ve imparatorluğun dört bir tarafındaki eserlerin bir anlamda yağma ve talana uğradığı bir dönemde Yunan Konsolosu hakkındaki iddialar üzerinde etraflıca durulması bu konudaki hassasiyetin bir yansıması durumundadır⁵. İngiltere'nin Samsun'daki konsoloslukunda görevli bulunan Alfred Biliotti'nin de 1883 senesinde Kavak'ta yer alan Çirişli (Çamurlu) Tepe'de⁶ Osmanlı hükümetinin ve Samsun'daki mahalli idarecilerin izni olmadan eski eser elde etmek üzere kaçak kazı gerçekleştirmiş olduğu dikkate alındığında, Yorgopulos Kostaki'nin taraflarından biri olduğu bu meseleye neden bu denli önem verildiği anlaşılmaktadır. J. G. C. Anderson'a göre, daha evvel Biliotti'nin eski eser çıkarıp kaçırıldığı Çirişli Tepe, daha sonra Samsun'da antikacılık işiyle meşgul olan M. Yenidoumian Bey tarafından da tarihi eser toplamak için kaçak olarak kazılmıştır (Anderson, 1903, s. 50; Cumont & Cumont, 1906, s. 122; Bailey, 1975, s. 79-80; Summerer, 2015, s. 573).

Samsun ve çevresinde ruhsatsız olarak kazı gerçekleştirildiğine dair yer verdiğimiz bu bilgileri Osmanlı dönemindeki ulaşım ve haberleşme alt yapısı ve Samsun'un denize kıyı bir yerleşim yeri olması açısından değerlendirdiğimizde, şehrin koleksiyonerlere ve aracılara ev sahipliği yaptığına dair bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. Cumhuriyet'in ilanını takip eden senelerde dahi Anadolu'da geniş ölçekli bir karayolu bulunmadığı; şose yolların bakım-onarımlarının zamanında gerçekleştirilemediği bilinmektedir. Bu durum sebebiyle her türlü malın ve yolcuların taşınmasında asıl paya sahip olan ulaşım türü, denizyolu olmuştur. 19. yüzyılda Karadeniz'in Osmanlı Devleti'ne ait kısımlarının uluslararası ticarete entegre olması neticesinde Samsun; Rusya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi devletlerin bandıralarını taşıyan vapurlara ev sahipliği yapan bir merkez konumuna ulaşmıştır. Bu vapurlar Samsun İskeleyi'ne düzenli seferler gerçekleştirerek, Anadolu'nun iç ve güney kesimlerine gelen-giden yolcuların taşınmasında ve eşyaların naklinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışma kapsamında tetkik ettiğimiz Osmanlı dönemi kayıtları, Samsun İskeleyi'nden İstanbul'a taşınan eşyalar arasında Yozgat, Diyarbakır, Ninova (Günümüzde Irak) gibi yerlerde ruhsatsız veya ruhsatlı olarak gerçekleştirilen kazılarda çıkan buluntuların da yer aldığını ortaya koymaktadır. Zikrettiğimiz bu kayıtlar içerisinde yer alan bir belgede, Yozgat yakınlarındaki Akdağmadeni'nde Osmanlı tebaasından Pavli isimindeki bir kimsenin

⁴ Eski eserlerin yabancı devlet görevlilerinin iştiraki ile kaçırılmasına İzmir örneğinde yaşanan gelişmeler ekseninde bakıldığında, İngiltere ve Fransa devletlerinin konsoloslarının ve diğer resmi görevlilerinin henüz 1760'lı senelerden itibaren faal rol oynadıkları anlaşılmaktadır. İngiltere ve Fransa'daki resmi veya özel statüdeki müzelerin katalogları üzerinde gerçekleştirilen bir akademik çalışmada, İzmir'deki hangi ören yerlerinden hangi eserlerin kimler vasıtasıyla kaçırıldığına dair detaylı bilgiler yer almaktadır (Gür, 2021, s. 123-136).

⁵ Osmanlı Devleti egemenliğindeki bölgelerden eski eserlerin kaçırılmasında Yunanistan devleti yetkililerinin veya tebaasının da rol oynadığı ve her iki devlet arasında birbirini suçlayıcı mahiyette yazışmaların gerçekleştirildiği bilinmektedir (Şahin, 2021, s. 124-130).

⁶ Çirişli (Çamurlu) Tepe, Kale Yeri Tepesi (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 571) ve Açık Hava Kutsal Alanı (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 572) olarak tescilli olmakla birlikte uzun süre yerleşim yerinin konumu bilinmemekte olduğu ifade edilmektedir (Bilgi vd. 2002, s. 284; Bilgi vd. 2004b, s. 393-394).

kaçak kazı gerçekleştirdiği ve burada bulduğu eserlerden bir kısmını Samsun'da tanınmış bir tüccar olan Pandelli'ye satmış olduğunun yapılan tahkikat neticesinde anlaşıldığı bilgisi yer almaktadır. Yine söz konusu kayıttan, bu kaçak kazıda ele geçirilen eserlerden bir kısmının Samsun üzerinden İstanbul'a götürüldüğü anlaşılmıştır (BOA, *DH.İD.* 28-40, [23 Zilkâde 1340 / 13 Ekim 1914]). Verilen bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde ise, 19. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ulaşımda ve ticarete oldukça önemli bir konuma erişen Samsun'da, uzak veya yakın bölgelerden buraya getirilen eski eserleri alan ve muhtemelen bunların aracılığını yaparak önemli gelirler elde eden bir zümrenin veya koleksiyoner olarak adlandırılabilir olan kimselerin ortaya çıktığını iddia etmek mümkün olmaktadır.

Bu iddiamızı güçlendiren dört önemli delil bulunmaktadır. Bu delillerden ilki, İstanbul Arkeoloji Müzesi (Müze-i Hümayun) bünyesinde tutulan arşivde yer alan kayıtlarda 1896 ve 1900 seneleri arasındaki dönemde Samsun'da kaçak olarak çıkarıldığı belirlenen birtakım eserin İstanbul'daki kuyumcular, sarraflar ve koleksiyonerler tarafından satıldığına dair yer alan yazışmalardır⁷. İddiamıza delil olarak gösterebileceğimiz ikinci husus Osmanlı tebaasından bir Rum olan M. Papageorgiadis'in İstanbul'da yayınlanan *Κωνσταντινούπολις* (*Constantinopolis*) Gazetesinin 13 Mayıs ile 15 Mayıs 1899 tarihli nüshalarında yayınlanan makalelerinde Kara Samsun mevkiinde yani "Amisos" kalıntıları üzerindeki mezarlarda kaçak kazılar yapıldığına dair tafsilatlı bilgiler vermesidir (Cumont & Cumont, 1906, s. 113-114). İddiamıza delil olarak gösterebileceğimiz üçüncü husus 1900 senesinde Samsun'a gelen Cumont kardeşlerin, şehrin bu dönemde civar bölgelerden kaçak olarak getirilen eski eserlerin İstanbul'a taşındığı bir merkez durumunda olduğuna tanıklık etmeleridir (Cumont & Cumont, 1906, s. 111-120). İddiamıza delil olarak gösterebileceğimiz dördüncü ve en önemli husus ise 1906 senesinde Akalan Kalesi'ndeki kazıyı gerçekleştiren Theodor Makridi Bey'in birinci ağızdan verdiği bilgilerde, Halil Edhem Bey'in kaçak kazılar gerçekleştirildiğine dair şikayetlerin artması neticesinde 1906 senesinde Samsun'a geldiğini, Osmanlı tebaasından Mihalaki Theodoridi'nin mağazasında eski eserler gördüğünü ve bunların bulunduğu yerin ortaya çıkarılması için kendisini görevlendirdiğini belirtmesidir (Makridi, 1907, s. 167).

Samsun'daki mahalli idareciler ile eski eserlerin korunması konusunda sorumluluğu bulunan Maarif Nezareti yetkilileri arasında yazışmalar, Samsun ve çevresinde Asâr-ı Atikâ Nizamnâmesi'nde belirtilen şartlara aykırı olarak, ruhsatsız biçimde kazı yapanlara kesinlikle fırsat verilmemesi, bu tarz işlere kalkışanlar hakkında yasal takibatın başlatılması ve gereken hallerde bu gibi kimselerin tutuklanmaları konusunda büyük bir mücadele verildiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu konuda alınmaya çalışılan tüm tedbirlere rağmen dönemin mahalli idarecilerin emrinde çok az sayıda zabtiye neferi bulunması ve bütçelerinin oldukça az olması kaçak kazıların önüne geçilememesine sebep olmuş olmalıdır.

Yukarıda yer verdiğimiz gelişmeler Samsun'da eski eser çıkartılması hususunun iki farklı konu üzerinden geliştiğini ortaya koymaktadır. Fakat Samsun'da eski eserlerin bulunması veya

⁷ Osmanlı Arşivi bünyesine 2023-2024 senesinde dahil edilen Arkeoloji Müzesi kataloğundaki dosyalarda, bakır, altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerden elde edilen muhtelif cinsteki eski eserin İstanbul'a getirildiği ve bunların müzede teşhir edilebilecek nitelikte olup olmadıklarının incelendiğine dair yazışmalar yer almaktadır. Bu arşivde yer alan belgeler bir başka makalemizde tafsilatlı olarak tafsilatlı olarak değerlendirileceği için burada yalnızca dosya ve gömlek numaralarına işarette bulunulmuştur (BOA, *MÜZ.ARK.* 12-35,12-50, 12-68, 12-72, 18-23, 18-26, 35-51).

envantere kazandırılması konusundaki gelişmeler yalnızca yukarıda verilenlerle sınırlı değildir. Tesadüfen eser bulunması veya kaçak kazılar yoluyla eser çıkartılması hususlarının dışında en önemli gelişme resmi makamlardan izin almak suretiyle yani ruhsatlı olarak kazı yapılmasıdır.

Samsun ve yakın çevresinde ruhsatlı olarak kazı yapıldığına veya teşebbüs edildiğine dair tespit edilebilen ilk girişim 1866 senesinde gerçekleşmiştir. İngiltere'nin İstanbul'daki sefirliğinden Hariciye Nezareti'ne iletilen talep yazısında, bu devletin tebaasından olan Bolan isminde bir kimsenin Samsun'da Kelebeş isimli bir mahal ile birlikte Babakale ve Alaşehir'de, antik dönem tanrılarından biri adına inşa edilen mabetlerin büyüklüklerini tespit edebilmek amacıyla kazı gerçekleştirmesine izin verilmesi istenmiştir. Kazı yapılması yönünde talep edilen Kelebeş isimli mevki, Bafra'ya bağlı Dededağı köyündeki bir höyük ve yanında yer alan tümülüstür⁸. Tunç çağına ve Roma dönemine tarihli eserleri barındırdığı bilinen bu höyükte ve Sardes gibi büyük ölçekli bir antik kentte kazı yapılmasına dair İngiliz seferatinden iletilen talep nezaret yetkilileri nezdinde görüşüldükten sonra karara bağlanmıştır. İlgili kararda o zamanki tarihte, yani 1866 senesinde yerleşmiş durumda bulunan temayül gereğince, bulduğu eserlerin üçte ikisini kendisi almak, üçte birini ise Osmanlı makamlarına vermek suretiyle Bolan isimindeki kimsenin kazı yapmasına izin verilmiştir. İlgili karar Biga ve Canik mutasarrıflıkları ile Aydın valiliğine iletilmiş ve Bolan isimli kimseye kazı işi için yardımda bulunulması istenmiştir (*BOA, HR.MKT. 550-19, [19 Safer 1283 / 3 Temmuz 1866]; Şahin, 2023, s.130-131*)).

Samsun ve yakın çevresinde ruhsatlı kazılar gerçekleştirilmesine ikinci önemli gelişme Seyyid Ahmed isminde Osmanlı tebaasından bir müslimin, Polathaneli Ali Reis ve Boşnakzade Ali Ağa gibi arkadaşları ile birlikte şehir merkezine yaklaşık iki kilometre mesafede bulunan Uzgur köyü civarındaki İkiz tepe isimli mahalde⁹ kazı yapmak üzere izin talebinde bulunmalarıdır. Seyyid Ahmed'in talebi yaklaşık altı aylık bir zaman diliminde ilgili merciler nezdinde görüşülmüştür. Bu değerlendirmeler 1874 senesinde yayınlanan son nizamnâme çerçevesinde yapılmış ve kendisi ile arkadaşlarına talep olunan İkiz Tepe mahallinde bir yıl süre ile kazı yapmaları yönünde izin verilmiştir (*BOA, MF.MKT. 41-86, [24 Receb 1293 / 15 Ağustos 1876]; BOA, MF.MKT. 44-2, [15 Şevval 1293 / 3 Kasım 1876]; BOA, MF.MKT. 45-31, (10 Zilkâde 1293 / 27 Kasım 1876); BOA, MF.MKT. 46-58, [19 Safer 1294 / 5 Mart 1877]*)).

Rus Eski Eserler Müzesi Yetkililerinin Samsun'da Kazı Gerçekleştirme Girişimleri

İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya gibi devletlerin uyuğunda olup seyyah, araştırmacı, misyoner, diplomat gibi farklı sıfatlarla seyahat gerçekleştiren kimselerin çalışmaları neticesinde Osmanlı Devleti egemenliğindeki toprakların eski eserler bakımından oldukça zengin bir durumda bulunduğu henüz 17. yüzyıl sonlarında belirlenmişti. Bu durum ise seyyah, araştırmacı, misyoner, diplomat gibi farklı sıfatlarla anılan kimselerin Doğu'nun zenginliklerini elde etme amacıyla Anadolu'ya ve eski Mezopotamya medeniyetlerinin hüküm sürdükleri

⁸ Belgede yer alan "Kelebeş" isimli mahal, Bafra ilçesi sınırları içerisindeki Dededağı Köyü'nde bulunan Kelbeş Tepe Höyük ve Tümülüsü'dür (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 356; Şahin, 2023, s.130).

⁹ Günümüzde Uzgur Tümülüsü ve Kuşçulu Tümülüsü olarak bilinen arkeolojik alanı konu edinen çalışmaların künyesi şöyledir: Uzgur Tümülüsü (von der Osten, 1929, s. 29-31, Fig. 50-51; Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395; Ünan, 2010, s. 109-110; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 60; Türker, 2017a, s. 396-397) ve Kuşçulu Tümülüsü (von der Osten, 1929, s. 29-31, Fig. 50-51; Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395; Ünan, 2010, s. 110-111; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 63; Türker, 2017a, s. 396). Bu iki tümülüs birlikte İkiztepe olarak anılmaktadır (Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395; Ünan 2010, s.110; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 60,63; Türker, 2017a, s. 396). Uzgur Tümülüsü 2012-2013 yıllarında Samsun Müzesi tarafından kazılmıştır (Türker, 2017a, s. 397).

bölgelere gelmelerine neden olmuştu. Nitekim kısa bir sürede İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletlerin tebaasından bulunan araştırmacılar Osmanlı hükümetinden izin alarak gerçekleştirdikleri kazılar neticesinde Troya, Bergama, Baalbek gibi arkeolojik alanlardan ülkelerinin müzelerine çok sayıda eser kazandırmışlardır¹⁰. Ülkesindeki müzeleri Anadolu ve Mezopotamya menşeli eski eserlerle doldurma yarışında geç kaldığının farkında olan Rusya ise, İstanbul'daki elçilik binası içerisinde bir okul kurarak bu yarışa geç de olsa katılmak istemiştir. 1894 senesi ortalarından Osmanlı hükümetinden gerekli izinlerin alınmasından sonra bu okul faaliyete başlamıştır¹¹. Rus Asar-ı Atika Mektebi yetkilileri okulun kuruluşunu takip eden kısa süreçte başkent İstanbul başta olmak üzere Manastır, Selanik, Kosova, Trabzon, Kastamonu vilayetleri dahilindeki şehir ve kasabalarda eski eser tespiti amacıyla araştırma yapmak üzere izin taleplerinde bulunmuş ve oldukça yoğun faaliyetler yürütmüştür¹².

Eski eser bulunan mahallerde yüzey araştırmaları yürütmek ve gereken mahallerde kazı yapmak için Osmanlı hükümetinden sürekli izin talebinde bulunan okulun bu dönemde müdürlüğü görevini yürüten Uspenski, Rumeli vilayetlerindeki çalışmalarına ara vermesinin ardından bu defa Karadeniz sahil şeridindeki şehirlerde yüzey araştırmaları yapmak için talebinde bulunmuştur. 1895 senesindeki bu talebi, Samsun'un da içerisinde yer aldığı Karadeniz sahil kentlerinde gezi yaparak önemli görülen yerlerin fotoğraflarının çekilmesini ihtiva ettiği için uygun görülmüş; kendisine ve ekibine gerekli kolaylığın gösterilmesi yönündeki emirnameler ziyaret edeceği mahallerin idarecilerine gönderilmiştir (Papayorgiadis, 1896, s. 25-29; Leper, 1904, s. 249-260; Leper, 1908, s. 312-316)¹³. Fakat, Uspenski ve ekibine görünürde izin verilmiş olmakla birlikte hal ve hareketlerinin takip edilmesi ve 1894 senesinde yayımlanan son nizamnâme'ye aykırı bir tahrip ve eser kaçırma teşebbüslerinin olması halinde durumlarının telgrafla derhal İstanbul'a iletilmesi istenmiştir (BOA, *MF.MKT.* 379-80 [4 Zilhicce 1312 / 29 Mayıs 1895]; Şahin, 2023, s. 133-134).

Uspenski'nin bir sonraki izin talebi 1904 senesi Nisan ayında gerçekleşmiştir¹⁴. Yakın bir tarihte bataklık ıslahı esnasında sikkeler bulunmuş olan ve ruhsatsız kazılar neticesinde eski eserler ele geçirilmiş bulunan Kara Samsun mevkiinde ve şehrin batısındaki Kuru Pelit köyü civarında araştırma yapmak için talepte bulunmuştur¹⁵. Fakat bu defaki talebi yaklaşık iki

¹⁰ Osmanlı Devleti egemenliğindeki geniş coğrafya üzerindeki sayısız ören yeri, tümülüs, arkeolojik alandaki eski eserler söz konusu edinilen dönemde tam bir yağmaya maruz kalarak kaçak yollarla götürülmüştür. Günümüzde yalnızca İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde değil; Hollanda, Danimarka gibi ülkelerde müzelerin değerli parçaları arasında vaktiyle Osmanlı Devleti egemenliğindeki yerlerden götürülen eserler yer almaktadır (Yılmaz, 2015, s. 25-295; Özkan, 2019, s. 9-35).

¹¹ Rusya Sefareti içerisinde eski eser alanında uzman yetiştirmek amacıyla bir okul kurulmak istenmesine dair ilk gelişme 1893 senesi Aralık ayında Saint Petersburg'daki bir gazetede yazı yayınlamasıyla gerçekleşti. İlerleyen aylarda resmi olarak başvurunun yapılması ile süreç başladı ve Osmanlı hükümeti gerekli incelemeleri yaptıktan sonra okulun kurulmasına müsaade edildi. Okulun kurulması sürecine dair Osmanlı resmi kayıtlarının künyesi şöyledir: BOA, *YA.HUS.* 286-38, (5 Cemâzie'l-âhir 1311 / 14 Aralık 1893); BOA, *HR.İD.* 2031-11, (15 Ağustos 1894).

¹² Sözü edilen müze ve içerisindeki okul, 1894-1914 yılları arasında faaliyet göstermiş olan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (Русский археологический институт в Константинополе)'dür. Enstitünün ilk müdürü tanınmış bir arkeolog olan Fyodor Uspenski'dir.

¹³ Rusça kaynakların çevirisinde emeği geçen Gulnaz ÇAKIR'a gösterdiği özverili emeği için teşekkürlerimizi sunarız.

¹⁴ Uspenski'nin bu talebinden çok kısa bir süre öncesinde ise Rus Asar-ı Atika Mektebi'nde kâtip olarak görev yapmakta olan Mösyö Loper'e İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu ve Giresun'da araştırma yapmak üzere izin verilmesi talebinde bulunulmuştur. Loper'in gezeceği yerlerdeki harabelerin fotoğraflarını çekip, çizimlerini yapacağı göz önünde bulundurulurken bu talebi uygun görülmüştür (BOA, *HR.TH.* 301-33, [7 Nisan 1904]).

¹⁵ Kurupelit Köyü yakınlarında günümüzde bilinen ve önem arz eden yerler arasında: "Çakalca-Karadoğan Höyüğü" (Akyüz vd., 2011, s. 117-134; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 41; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016); "Kurupelit Tümülüsü" (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 39; Ünan, 2010, s. 114-115) ve "Demirkent Tümülüsü" (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 40; Ünan, 2010,

senelik bir zaman dilimine yayılarak değerlendirilmiş; 1906 senesinde yayımlanan nizamnamenin 10. maddesine dayanarak kazı yapmanın yalnızca Osmanlı Devleti uhdesinde bulunduğu gerekçe gösterilecek reddedilmiştir. Talebin reddedilmesine gerekçe olarak sunulan ikinci husus ise Müze-i Hümâyûn müdür muavini Halil Edhem Bey'in bu tarihte (1906 senesinde) zikredilen bölgelerden henüz dönmüş olması olmuştur (BOA, *İ.MF.* 12-27, [23 Rebiu'l-âhir 1324 / 16 Haziran 1906]; Şahin, 2023, s. 135-136). Fakat, bu talebin reddedilmesinin altında yatan asıl sebep, okul yetkililerinin birkaç sene önce Manastır'da gerçekleştirilen kazıda çıkarılmış olup Müze-i Hümâyûn'a teslim etmeleri gereken eserleri vermemeleri olmalıdır. Eserlerin Müze-i Hümâyûn'a verilmediğine dair İstanbul'daki Rus Sefareti nezdinde uzunca bir süre girişimde bulunulması neticesinde iadelerinin sağlanması, Müze-i Hümâyûn'un uhdesinde bulunduğu Maarif Nezareti yetkililerini red cevabı vermeye yöneltmiş olmalıdır¹⁶. Nitekim 1. Dünya Savaşı senelerinde Ruslar tarafından işgale edilen Trabzon, Erzurum ve Van gibi önemli şehirlerde ve civar yerleşim yerlerinde Rus Asar-ı Atika Mektebi görevlilerinin de yardımları alınarak çok sayıda kaçak kazının gerçekleştirilmesi ve eski eserlerin bu bölgelerden kaçırılması, Osmanlı hükümet yetkililerinin bu kuruluşun yetkililerine karşı duyduğu güvensizliğin yersiz olmadığını zaman içerisinde ortaya çıkarmıştır¹⁷.

Halil Edhem Bey'in Kaçak Kazıların Önüne Geçilmesi Amacıyla Samsun'a Gelmesi ve İlk Arkeolojik Kazı Olan "Akalan Kazısı"nın Gerçekleştirilmesi

Literatürde Samsun ve çevresindeki yerleşim yerlerinde ilk kazıların 20. yüzyılda başladığına dair genel bir kabul yer almakta ve birbirini tekrar eden bir ifade biçimi olarak Theodor Makridi Bey¹⁸ tarafından Müze-i Hümâyûn adına Akalan'da gerçekleştirilen kazı ile Samsun ve çevresinde çalışmaların başladığı ve Cumhuriyet devrinde farklı arkeolojik alanlarda yapılan kazı çalışmaları ile devam ettirildiği belirtilmektedir. Farklı çalışmalarda tekrar edilen bu bilgiler kazı çalışmalarının resmi makamlardan izin alınmak suretiyle ve uzman kimseler yani arkeologlar tarafından gerçekleştirilmesi anlamında doğrudur. Fakat, 1906 senesindeki Akalan Kazısı'nın hangi sebeplerle başladığı ve öncesinde hangi gelişmelerin yaşandığını ortaya koyabilme anlamında sınırlayıcı ve yanıltıcı mahiyettedir. Çalışmamızda Samsun ve çevresindeki eski eserlerin izinsiz olarak çıkarılmasına dair yaşanan gelişmelere temas etmek ve İstanbul'daki üst düzey yöneticiler ile mahalli idarecilerin bu kazıların önüne

s. 105) bulunmaktadır. Rus Enstitüsü'nün ilgilendiği alanlar bu alanlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ancak bu olasılıklar arasında en muhtemel olanı Çakalca-Karadoğan Höyüğü olarak görülmektedir.

¹⁶ Okul müdürü Uspenski'nin gözetiminde Manastır'da yürütülen kazılarda elde edilen eski eserlerin bir bölümünün Müze-i Hümâyûn'a devrinin gerçekleştirilmemesi anlaşmazlığa sebep olmuştur. Eserlerin müzeye verilmesi konusunda Rus Sefaret nezdinde yapılan ihtarlar ise dikkate alınmamıştır. Bu konudaki yazışmaların künyesi şöyledir: BOA, *HR.TH.* 222-20, (6 Şubat 1899); BOA, *DH.MKT.* 2191-63, (6 Zilhicce 1316 / 17 Nisan 1899); BOA, *DH.MKT.* 2210-21, (3 Safer 1317 / 13 Haziran 1899).

¹⁷ I. Dünya Savaşı esnasında Rus işgaline uğrayan yerlerde Asar-ı Atika Mektebi yetkililerinin de bulunduğu kimseler eliyle kaçak kazılar yapılmış ve çok sayıda önemli tarihi eserin kaçırılmıştır. (Akarca, 2016, s. 251-261; Belli, 2017, s. 439-462.) Trabzon'da ise Osmanlı döneminde tutulan ve hıfzedilen arşivin bir kısmı Uspenski'nin gözetiminde yakılmıştır (Usta, 2014, s.145-146; Şahin, 2023, s. 134).

¹⁸ Makridi Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte arkeolojinin gelişiminde önemle yere sahip birkaç kişiden biri durumundadır. Müze-i Hümâyûn'da Fransızca tercümanlığı ile başlayan kariyeri, kazılara nezaret ettiği komiserlik vazifesi ile bambaşka bir hal almıştır. İlerleyen senelerde ise Boğazköy, Akalan gibi yerlerde birbirine çok yakın tarihlerde kazıları ilk defa gerçekleştiren isim olmuştur (Cinoğlu, 2002, 18-34).

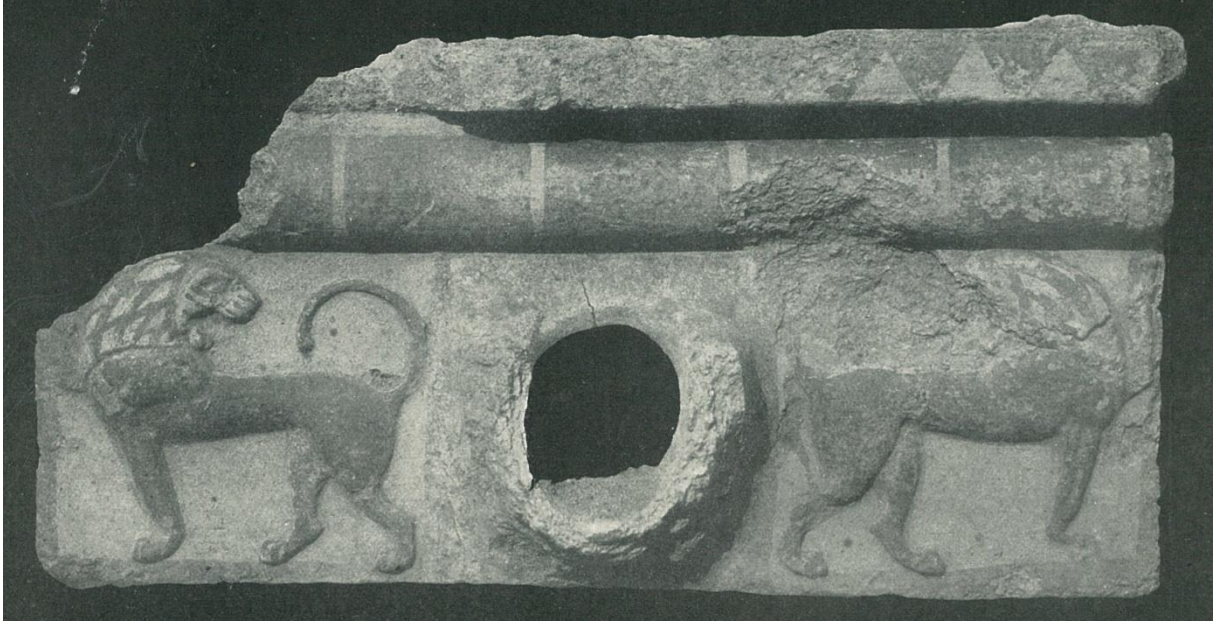
geçilebilmesi anlamında neler yaptıklarını ortaya koymak suretiyle 1906 senesindeki Akalan Kazısı öncesindeki dönem aydınlatılmaya çalışılmıştır¹⁹.

Müze-i Hümayûn müdür muavini Halil Edhem Bey, yukarıda yer verilen gelişmelerin neticesinde, artan şikayetleri yerinde incelemek ve koruma altına alınması gereken yerler varsa bunları korumaya yönelik tedbirler alınmasına öncülük etmek amacıyla 1906 senesi Mayıs ayında Samsun'a gelmiştir²⁰. Bu ziyaret ve teftişi esnasında Osmanlı tebaasından Mihalaki Theodoridi'nin mağazasında kendisine bazı eski eser buluntuları takdim edilmiştir.

Halil Edhem (Eldem) Bey Mihalaki Theodoridi'nin dükkanında, köylülere getirilmiş olan boyalı pişmiş toprak mimari kaplama levhaları görmüştür. Bu mimari kaplama levhalarına Müze-i Hümayûn adına satın alıp, başka parçaların gelmesi durumunda bu parçaların da Müze-i Hümayûn adına satın alınmasını ve bahsi geçen parçaların kaynağının belirlenmesini istemiştir. Mihalaki Theodoridi'nin Halil Edhem Bey'e buluntuların kökenini bildirmesi üzerine Akalan Kalesi'ni öğrenen ve buluntuları ışığında önemini anlayan Halil Edhem Bey, bu esnada Boğazköy'deki kazıların komiserliği görevini yürüten Theodor Makridi Bey'i Akalan Kalesi'nde yüzey araştırması yapmak üzere görevlendirmiştir. Dresdenli bir sanatsever olan Johannes Mühlberg'in yaptığı bağış neticesinde aynı yıl (1906) içerisinde Akalan Kalesi'nde yüzey araştırması yerine kazı çalışmaları gerçekleştirilir (Macridy, 1907, s. 167). Theodor Makridi Bey'in Akalan Kalesi'nde gerçekleştirdiği bu çalışmalar Akalan Kalesi'nden antikacı Mihalaki Theodoridi'ye getirilmiş olan pişmiş toprak mimari kaplama levhalarından başka örneklerin (**Resim 1-2**) bulunmasının (Macridy, 1907, s. 172-174, Fig. 14-26; Åkerström, 1966, s. 121-133, Taf. 61-67; Summerer, 2005, s. 125-139, Taf. 67-73) yanı sıra yerleşim hakkında detaylı bilgilere ulaşılmasına da vesile olmuştur (Macridy, 1907, s. 167-175).

¹⁹ Osmanlı döneminde resmi makamlardan izin alınmak suretiyle gerçekleştiren diğer kazılar ise 1906 senesindeki Akalan ve 1908 senesindeki Amisos kazıları olmuştur (Macridy, 1907, s. 167-175; Atasoy 1997, s. 38-39,95).

²⁰ Bu çalışma kapsamında müracaat ettiğimiz Osmanlı arşiv evrakı Makridi Bey'in makalesinde bilgileri doğrulamakta ve Halil Edhem Bey'in 1906 senesinde Samsun'a geldiğini teyit etmektedir. Halil Edhem Bey'in Samsun'a geldiğini gösteren kayıtların künyesi şöyledir: BOA, *MF.MKT.* 928-57, (23 Rebiu'l-evvel 1324 / 17 Mayıs 1906); BOA, *İ.MF.* 12-27, (23 Rebiu'l-evvel 1324 / 17 Mayıs 1906). Halil Edhem Bey'in gerekli incelemeleri yapmak üzere birkaç günlük kısa bir zaman diliminde Samsun'a geldiği bu dönem, Osmanlı Devleti egemenliğindeki geniş topraklar üzerinde gerek define bulmaya yönelik kaçak kazılar yapan kimseler eliyle gerekse devlet eliyle verilen ruhsatlı kazıları gerçekleştiren Heinrich Schliemann gibi kimseler örneğinde olduğu üzere gerçek anlamda bir talana ve yağmaya sahne olmuştur.

Resim 1. Akalan Kalesi'nde 1906 yılında tespit edilen pişmiş toprak mimari kaplama levhası (Macridy, 1907, Fig. 15).

Resim 2. Akalan Kalesi'nde 1906 yılında tespit edilen pişmiş toprak mimari kaplama levhası (Summerer, 2008, Fig. 4).

1906 yılında Theodor Makridy Bey ile başlayan Akalan Kalesi'nde arkeolojik kazılar sonraki yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına da sahne olarak bu merkezdeki arkeolojik araştırma sürecini başlatmıştır²¹.

²¹ Akalan Kalesi'nde (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 42) gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve araştırmaların yayınları aşağıda sunulmuştur. Macridy, 1907, s. 167-175; von der Osten, 1929, s. 28-35; Kökten, 1945, s. 471; Alkim, 1973, s. 438; Alkim, 1974, s. 25; Özsait, 1990, s. 124; French, 1991, s. 238; Kızıltan, 1991, s. 226; Dönmez, 1999, s. 513-536; Dönmez, 2000, s. 330-334; Bilgi vd., 2002, s. 282-283,286; Bilgi vd., 2003, s. 43-44; Bilgi vd., 2004a, s. 89; Bilgi vd., 2004b, s. 393; Bilgi vd., 2005, s. 115-116; Saka vd., 2002, s. 1-6; Özsait, 2004, s. 273; Dönmez, 2004, s. 67-91; Dönmez, 2005, s. 16-17; Dönmez & Ulugergerli, 2008, s. 249-264; Dönmez & Ulugergerli, 2010, s. 13-40; Türker, 2016, s. 31; Türker, 2017b, s. 117,122-123; Yılmaz, 2024a, s. 599-612; Yılmaz, (BASKIDA)

1906 ve 1907 yıllarında Samsun'dan satın alma yoluyla İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne kazandırılan eserlerin fazlalığı sebebiyle, Samsun'da bu defa -halk arasında Kara Samsun veya Gavur Samsun şeklinde adlandırılan- antik döneme ait Amisos şehri harabeleri üzerinde 1908 senesinde yine Makridi Bey tarafından bir kazı gerçekleştirilmiştir (Atasoy, 1997, s. 39,95).

Sonuç

19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyası bünyesinde çoğunlukla yetkili mercilerden izin alınmadan gerçekleştirilen kaçak kazılar neticesinde ortaya çıkan eski eserlerin kaçırılması çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Samsun'da aynı dönemde gerçekleşen benzer hadiseler, resmi yazışma evrakında (arşiv belgeleri) yer alan bilgiler ve dönemin tanıklarının yazılı anlatıları üzerinden irdelenerek sunulmuştur.

Yer verilen bu iki kaynak grubundaki veriler, Samsun'da kaçak kazıların 1870'li senelerden itibaren başladığını ve 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde idareciler açısından büyük bir sorun teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte Samsun'un yerli halkı ve diplomatik görev ile Samsun'da bulunmuş kimseler, eski eserlerin kaçırılmasında başat role sahip olmuştur. Gerçekleştirilen bu kaçak kazılar ve eski eser kaçakçılığı sonucunda kültürel mirasın yitirilmesi, zaman içerisinde Osmanlı kamuoyunda ve idareciler nezdinde farkındalığın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak kaçak kazıların önüne geçme ve tedbirler alma konusunda ilk girişimler başlamış ve zamanla sağlam bir yasal zemine dayanmıştır. Müze-i Hümayûn müdürü muavini Halil Edhem Bey bu sürecin devamında hangi tedbirlerin alınabileceği hususunda bir görüşe varmak ve gerekli görülen mahallerde hızlı bir biçimde kazılar gerçekleştirilmesi suretiyle eski eserlerden bir kısmını olsun müzeye kazandırabilmek amacıyla 1906 senesinde Samsun'a gelmiştir. Kendisine, daha önce Samsun yakınlarındaki Akalan köyü yakınlarında bulunan eserler takdim edilmiştir. Bu eserlerin çıkarıldığı mahallin iyice araştırılması amacıyla, bu esnada Boğazköy'deki kazılara nezaret eden Theodor Makridi Bey Samsun'a çağırılmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Makridi Bey Samsun'a gelmiş ve Akalan Kalesi'nde, Osmanlı dönemindeki ilk ruhsatlı arkeolojik kazıyı gerçekleştirmiştir.

1870'li yıllardan başlayarak 1906 yılında Akalan Kalesi'nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarına kadar geçen süreçte izinli veya izinsiz bir şekilde kazı yapılan arkeolojik alanların günümüze kadar ulaşmış olduğu görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmış olan bu arkeolojik alanların bazılarında tahribatlar olduğu bilinmektedir. Çalışma kapsamında ifade edilen merkezlerin araştırılmalarına kronolojik sırayla bakacak olursak:

1876 yılında Seyyid Ahmed adlı kişinin Uzgur Köyü İkiztepeler Mahallesi'nde define bulma amacıyla izin talep ettiği İkiztepeleri oluşturan Uzgur Tümülüsü (von der Osten, 1929, s. 29-31, Fig. 50-51; Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395; Ünan, 2010, s. 109-110; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 60; Türker, 2017a, s. 396-397) ve Kuşçulu Tümülüsü (von der Osten, 1929, s. 29-31, Fig. 50-51; Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395; Ünan, 2010, s. 110-111; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 63; Türker, 2017a, s. 396) günümüzde tescilli kültür varlıkları konumundadır. İki Tümülüs 1926 (von der Osten, 1929, s. 29-31, Fig. 50-51), 2000 (Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 395) ve 2015 (Türker, 2017a, s. 396-397) yıllarında incelenmiş olup, Uzgur Tümülüsü 2012-2013 yıllarında Samsun Arkeoloji Müzesi tarafından kazılmış ancak bu çalışma yayınlanmamıştır (Türker, 2017a, s. 397).

1883 yılında Alfred Biliotti ve sonrasında olan M. Yenidoumian Bey tarafından tarihi eser toplamak ve kaçırmak için izinsiz bir şekilde kazıları gerçekleştirilen Çirişli (Çamurlu) Tepe'nin (Anderson, 1903, s. 50; Cumont & Cumont, 1906, s. 122; Bailey, 1975, s. 79-80; Summerer, 2015, s. 573) 2000 yılına kadar yeri bilinmemekte olup tekrar keşfedilmiş ve tescillenmiştir (Bilgi vd., 2002, s. 284; Bilgi vd., 2004b, s. 393-394; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 571-572).

1904 yılında Rus Asar-ı Atika Mektebi'nin Kara Samsun ve Kuru Pelit Köyü civarında kazı çalışması gerçekleştirmek üzere Müze-i Hümayûn'dan izin talebinde bulunduğu ve izin verilmediği önceden ifade edilmiştir. İlk alan olan Kara Samsun, Amisos antik kentinin bulunduğu alan olup günümüzde tescilli olan kültür varlıklarından biridir (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 66-67). 1904 yılını takip eden yıllar içerisinde burada Müze-i Hümayûn tarafından 1908 yılında (Atasoy, 1997, s. 39,95), Samsun Arkeoloji Müzesi tarafından 1991 (Akkaya, 1993, s. 207-213) ve 1996 (Ertuğrul & Atasoy, 1998, 523-530) yıllarında kazı çalışmalarıyla 2000 yılında yüzey araştırmaları (Bilgi vd., 2002, s. 285; Bilgi vd., 2004b, s. 396) gerçekleştirilmiştir (Atasoy, 1997, s. 46-53). İkinci alan olan Kuru Pelit Köyü yakınındaki alanın günümüzde de tescilli kültür varlıkları olan Çakalca-Karadoğan Höyüğü (Akyüz vd., 2011, s. 117-134; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016, s. 1-40; Şirin, 2020, s. 514-522; Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 41; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016), Kurupelit Tümülüsü (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 39; Ünan, 2010, s. 114-115) veya Demirkent Tümülüsü (Samsun İl Özel İdaresi, 2012, s. 40; Ünan, 2010, s. 105) olduğu tahmin edilmektedir. Bahsi geçen alanlardan sadece Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nde günümüze kadar ki süreç içerisinde 2009 yılında tramvay hattı yapımı sırasında eserlere rastlanılması üzerine Samsun Arkeoloji Müzesi tarafından bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiş (Akyüz vd., 2011, s. 117-134; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016, s. 1-40; Şirin, 2020, s. 514-522), ardından 2019 yılında yüzey araştırması kapsamında incelenmiştir (Türker & Tırıl-Özbilgin, 2022, s. 195).

1906 yılında Müze-i Hümayûn adına Theodor Makridi Bey tarafından kazısı gerçekleştirilen (Macridy, 1907, s. 167-175) Akalan Kalesi'nde ilerleyen yıllarda arkeolojik yüzey araştırmaları ve bazı teknik geziler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalar 1926 (von der Osten, 1929, s. 31-32), 1941 (Kökten, 1945, s. 471), 1972 (Alkım, 1973, s. 438; Alkım, 1974, s. 25; Kızıltan, 1991, s. 226), 1988 (French, 1991, s. 238), 1988 ve 2002 (Özsait, 1990, s. 124; Özsait, 2004, s. 273), 1997 ve 2004 (Dönmez, 1999, s. 513-536; Dönmez, 2000, s. 330-334; Dönmez, 2004, s. 67-91; Dönmez, 2005, s. 16-17), 2000-2003 (Bilgi vd., 2002, s. 282-283,286; Bilgi vd., 2003, s. 43-44; Bilgi vd., 2004a, s. 89; Bilgi vd., 2004b, s. 393; Bilgi vd., 2005, s. 115-116; Saka vd., 2002, s. 1-6; Dönmez & Ulugergerli, 2008, s. 249-264; Dönmez & Ulugergerli, 2010, s. 13-40), 2015-2016 (Türker, 2016, s. 31; Türker, 2017b, s. 117,122-123), 2022-2024 (Yılmaz, 2024a, s. 599-612; Yılmaz, (BASKIDA)) yıllarında gerçekleştirilmiştir (**Tablo 1**). Akalan Kalesi'nde gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucunda Akalan Kalesi'nde 1906 yılında tespit edilen pişmiş toprak mimari kaplama levhalarına (Macridy, 1907, s. 172-174, Fig. 14-26; Åkerström, 1966, s. 121-133, Taf. 61-67; Summerer, 2005, s. 125-139, Taf. 67-73) ait yeni örnekler de tespit edilmiştir (Bilgi vd., 2003, s. 44, Resim 12; Yılmaz, 2024b, s. 86-103).

Tablo 1. Akalan Kalesi'nde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaları (1906-2024)

Yıl	Araştırmacı	Araştırma Türü	Yayın
1906	Theodor MACRIDY	Kazı	Macridy, 1907, s. 167-175.
1926	Hans Henning von der OSTEN	Yüzey Araştırması	von der Osten, 1929, s. 31-32.
1941	İsmail Kılıç KÖKTEN		Kökten, 1945, s. 471.
1972	Uluğ Bahadır ALKIM		Alkim, 1973, s. 438; Alkim, 1974, s. 25; Kızıltan, 1991, s. 226.
1988	Mehmet ÖZSAİT		Özsait, 1990, s. 124.
	David FRENCH	Gezi	French, 1991, s. 238.
1997	Şevket DÖNMEZ	Yüzey Araştırması	Dönmez, 1999, s. 517; Dönmez, 2000, s. 330-334; Dönmez, 2004, s. 67-91.
2000	Önder BİLGİ		Bilgi vd., 2002, s. 282-283,286; Bilgi vd., 2004b, s. 393.
2001			Bilgi vd., 2003, s. 43-44; Bilgi vd., 2004b, s. 393.
2002			Mehmet ÖZSAİT
	Önder BİLGİ	Yüzey Araştırması ve Jeofizik Çalışmaları	Saka vd., 2002, s. 1-6; Bilgi vd., 2004a, s. 89; Bilgi vd., 2004b, s. 393; Dönmez & Uluggerli, 2008, s. 249-264; Dönmez & Uluggerli, 2010, s. 13-40.
Bilgi vd., 2004b, s. 393; Bilgi vd., 2005, s. 115-116; Dönmez & Uluggerli, 2008, s. 249-264; Dönmez & Uluggerli, 2010, s. 13-40.			
2004	Şevket DÖNMEZ	Yüzey Araştırması	Dönmez, 2004, s. 67-91; Dönmez, 2005, s. 17.
2015	Atıla TÜRKER		Türker, 2016, s. 31; Türker, 2017a, s. 391.
2016			Türker, 2017b, s. 117,122-123.
2022	Michael Deniz YILMAZ		Yılmaz, 2024a, s. 599-612.
2023			Yılmaz, (BASKIDA).
2024			Hazırlık aşamasında

Kaynakça

Akarca, H. D. (2016). İlmî İşgal: Birinci Cihan Harbi'nde Rus Bilim Adamlarının Trabzon ve Civarında Gerçekleştirdikleri Arkeolojik Faaliyetler. V. Usta (Ed.). *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik* içinde (251-262. ss.), Serander Yayınevi.

Akkaya, M. (1993). Amisos Antik Kenti Kurtarma Kazısı. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, (III), 207-218.

Akyüz, U., Kolağasıoğlu, M., & Şirin, O. A. (2011). Samsun İli, Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sonuçları*, (19), 117-134.

Alkım, U. B. (1973). İslâhiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları. *Belleten*, XXXVII(147), 435-438.

Alkım, U. B. (1974). Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları 1972. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 21(2), 23-28.

Anderson, J. G. C. (1903). *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*. H. Lamertin.

Atasoy, S. (1997). *Amisos: Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*. TOFED.

Åkerström, Å. (1966). *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*. CWK Gleerup.

Bailey, D. M. (1975). *A Catalogue of the Lamps in the British Museum I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*. British Museum Publications.

Barchard, D. (2006). The fearless and Self-Reliant Servant: The life and Career of Sir Alfred Biliotti (1833–1915): An Italian Levantine in British Service. *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, (XLVIII), 5-53.

Bayraktar, K. (2011). Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, XII(1), 281-302.

Belli, O. (2017). I. Dünya Savaşı Sırasında Rusların Van Kalesi'nde Yapmış Olduğu Arkeolojik Kazılar ve Rusya'ya Kaçırılan Tarihi Eserler. *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Bildiriler Kitabı II* içinde (439-462 ss.), Türk Tarih Kurumu.

Bilgi, Ö., Atasoy, S., Dönmez, Ş., & Summerer, L. (2002). Samsun (Amisos) Bölgesinin Kültürel Gelişimi Projesi ile İlgili Yüzey Araştırması 2000. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19(1), 279-296.

Bilgi, Ö., Atasoy, S., Dönmez, Ş., & Ulugergerli, E. U (2004a). Samsun İli 2001 Dönemi Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21(1), 87-96.

Bilgi, Ö., Atasoy, S., Dönmez, Ş., & Summerer, L. (2004b). Samsun (Amisos) Bölgesinin Kültürel Gelişimi Projesi. *Belleten*, LVIII(252), 387-402.

Bilgi, Ö., Atasoy, S., Gökçe, F., & Dönmez, Ş. (2003). 2001 Yılı Samsun İli Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20(2), 41-50.

Bilgi, Ö., Dönmez, Ş., & Ulugergerli, E. U. (2005). Samsun İli 2003 Dönemi Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 22(1), 115-124.

Cinoğlu, U. (2002). *Türk Arkeolojisinde Theodor Makridi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Cumont, F. & Cumont, E. (1906). *Studia Pontica II: Voyage D'exploration Archéologique Dans le Pont et la Petite Arménie*. H. Lamertin.

Çal, H. (1997). Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri. *Vakıflar Dergisi*, (XXXVI), 391-400.

Çelik, Z. (2016). *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Dönmez, Ş. (1999). Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması 1997. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 17(II), 513-536.

Dönmez, Ş. (2000). Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması. O. Belli (Ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi içinde* (330-334 ss.), İstanbul Üniversitesi.

Dönmez, Ş. (2004). Akalan Hakkında Yeni Gözlemler. *Anadolu Araştırmaları*, 17(1), 67-91.

Dönmez, Ş. (2005). Akalan ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması-2004. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, (19), 16-17.

Dönmez, Ş. & Ulugergerli, E. U. (2008). Geopgysical Research at Akalan. *Ancient West & East*, (7), 249-264.

Dönmez, Ş. & Ulugergerli, E. U. (2010). Akalan Arkeolojefizik Araştırmaları. *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasatische Forschung*, XIX(1), 13-40.

Eldem, E. (2010). An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey (1842-1910). D. Shankland (Ed.). *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F.W. Hasluck, 1878-1920* içinde (121-149 ss.), Gorgias Press.

Eldem, E. (2022). Huzurlu Bir İlgisizlikten Sıkıntılı Bir Kaygıya: Osmanlıların Gözünde Eski Eserler (1799-1869). Z. Bahrani, Z. Çelik & E. Eldem (Ed.). *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914* içinde (243-281 ss.), SALT Yayınevi.

Ertugrul, Ö. & Atasoy, S. (1998). 1996 Amisos Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIX(II), 523-530.

Eyice, S. (1995). Halil Ethem Eldem. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (18-21. ss), 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

French, D. (1991). The Iron Age in the Black Sea. *Thraica Pontica*, (IV), 237-240.

Görgülü, U. & Özbey, S. Ö. (2024). Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye Arkeolojisi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, (87), 50-69.

Gür, B. (2021). *Smyrna'dan Batı Dünyasına: Dünya Müzelerinin Oluşumunda İzmir'in Arkeolojik Mirası*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Karaduman, H. (2004). Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi. *Belgeler*, 25(29), s.73-92.

Kızıltan, Z. (1992). Samsun Bölgesi Yüzev Araştırmaları 1971-1977. *Belleten*, LVI(215), 213-241.

Koşay, H. Z., Orgun, M. E. Z., Bayram, S. & Tan, E. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi II*. Türk Tarih Kurumu.

Kökten, İ. K. (1945). Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III(5), 465-486.

Kuruloğlu, F. (2010). Osmanlı Devleti'nde Müzecilik. *Tarih Okulu Dergisi*, (VI), 45-61.

Leper, R. (1904). Из Амиса (Самсуна). [=Amisos Yazıtları]. *Известия Русского Археологического института в Константинополе* [=Konstantinopolis Rus Arkeoloji Enstitüsü Haberleri], (IX), 249-260.

Leper, R. (1908). Экскурсия в Самсун. [=Samsun'a Gezi]. *Известия Русского Археологического института в Константинополе* [=Konstantinopolis Rus Arkeoloji Enstitüsü Haberleri], (XIII), 312-316.

Macridy, T. (1907). Une Citadelle Archaique du Pont: Foilees du Musée Impérial Ottoman. *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, (4), 167-175.

Mahmuzlu, E. (2017). The Transformation of Merchantile Shipping in Eastern Anatolian Black Sea Ports Between 1834-1914. E. Eldem, S. Laiou, & V. Kechriotis (Ed.). *The Economic and Social Development of the Southern Black Sea Cost and Hinterland Late 18th-Beginning of the 20th Century içinde* (123-156 ss.), Ionian University Press.

Muşmal, H. & Gümüş, H. (2021). *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)*. Selenge Yayınları.

Muşmal, H. & Gümüş, H. (2022). *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*. Palet Yayınları.

Özdoğan, M. (2022). *50 Soruda Arkeoloji*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Özkan, S. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazılar ve Müzecilik*. Ege Üniversitesi Basım Evi.

Özsait, M. (1990). Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşimler. B. Kodaman, J. L. Bacqué-Grammont, M. A. Ünal, & M. Özbalcı (Ed.). *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri II/1 içinde* (124-131 ss.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Özsait, M. (2004). 2002 Yılı Samsun-Amasya Yüzev Araştırmalarının İlk Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21(2), 273-284.

Паpayorgiadis, H. (1906). Экскурсия по Анатолии. [=Anadolu Gezisi]. *Известия Русского Археологического института в Константинополе* [=Konstantinopolis Rus Arkeoloji Enstitüsü Haberleri], (I), 25-29.

Ritter, C. (1858). *Die Erdkunde im Verhältniß zur Natur und zur Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichende Geographie, als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physicalischen und historischen Wissenschaften: Drittes Buch, West-Asien*. Ebrudt und Verlegt.

Saatçi, M.B. (2021). Müze-i Hümayun Müdürü Dr. Philip Anton Dethier'nin Osmanlı Maarif Nazırları Dönemindeki (1872-1881) Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Belgi Dergisi*, (21), 459-482.

Saka, Ö., Kadioğlu, S., Dönmez, Ş., Gündoğdu, N. Y., Önal, K. M. Uluggerli, & E. U. (2002). Akalan Kalesi'nde (Samsun) Yapılan Jeofizik Ön Çalışmaları ve Radar Ölçüm Örneği. *S.D.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 1-6.

Samsun İl Özel İdaresi (2012). *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Samsun İl Özel İdaresi.

Shaw, W. M. K. (2004). *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*. İletişim Yayınları.

Serbestoğlu, İ. & Turan, A. (2013). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Okul Projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi. *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 157-172.

Sönmez, A. (2020). Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümayûn'un Gelişimine Etkisi. *History Studies*, 12(3), 765-788.

Summerer, L. (2005). Griechische Tondächer im Kappadokischen Kontext: Die Architectuterrakotten aus Akalan. F. Fless & M. Treister (Ed.), *Bilder und Objekte als Träger Kultureller Identität und Interkultureller Kommunikation im Schwarzmeergebiet: Kolloquium in Zschortau/Sachsen vom 13.2-15.2.2003* içinde (125-139 ss.), Verlag Marie Leidorf GmbH.

Summerer, L. (2008). Indigenous Responses to Encounters with the Greeks in Northern Anatolia: The Reception of Architectural Terracottas in the Iron Age Settlements of the Halys Basin. P. Guldager Bilde, & J. Hjarl Petersen (Ed.). *Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence* içinde (263-286 ss.), Aarhus University Press.

Summerer, L. (2015). Bulls and Men on the Mountaintop. Votive Terracottas from Çirişli Tepe (Central Black Sea). A. Muller & E. Laflı (Ed.). *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine, Vol. 2: Iconographie et contextes* [=Akdeniz Dünyası'nda Yunan ve Roma Pişmiş Toprak Figürinler, Cilt 2: İkonografi ve bağlamları] içinde (571-586 ss.), Presses Universitaires du Septentrion.

Şahin, B. (2023). Samsun'da Osmanlı Dönemi Âsâr-ı Atıka Araştırmaları (1863-1911). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(35), 121-145.

Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 101-125.

Şahin, G. (2021). Osmanlı Devleti ile Yunan Krallığı Arasında Yaşanan Eski Eser (Âsâr-ı Atıka) Rekabeti ve Avrupalı Devletlerin Rolü (1821-1914). *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V(Özel Sayı "Türk Yunan İlişkileri"), 117-137.

Şimşek, F. & Dinç, G. (2009). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(16), 101-127.

Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2016). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü.* SAMTAR.

Şirin, O. A. (2020). Çakalca-Karadoğan Höyüğü Kurtarma Kazısı: Amisos'ta Miletos Kolonizasyonuna Dair Buluntular. *Amisos*, 5(9), 513-551.

Türker, A. (2016). Samsun Bölgesi Arkeolojik Yüzev Araştırması 2015 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu: Atakum Lokalitesi ve Kültürel Mirasını Koruma Önerileri. B. Şişman (Ed.). *Atakum'a Akademik Bir Bakış: Yeni Atakum* içinde (27-44 ss.), Atakum Belediyesi.

Türker, A. (2017a). Samsun Bölgesi Arkeolojik Yüzev Araştırması 2015 Yılı Çalışmaları: İlkadım ve Canik Lokaliteleri. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 34(1), 391-416.

Türker, A. (2017b). Samsun Bölgesi 2016 Yılı Prehistorik ve Protohistorik Dönem Arkeolojik Yüzev Araştırması Sonuç Raporu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35(1), 117-146.

Türker, A. & Tırıl-Özbilgin, C. G. (2022). Samsun Kıyı Kesimi 2019 Yılı Arkeolojik Yüzev Araştırması Raporu. C. Keskin (Ed.). *2019-2020 Yılı Yüzev Araştırmaları, I* içinde (193-210 ss.), Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Usta, V. (2014). Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 135-172.

Ünan, S. (2010). *Samsun ve Çevresi Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri (MÖ. III. Bin - MS IV. YY.)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Von der Osten, H. H. (1929). *Explorations in Central Anatolia Season of 1926*. University of Chicago Press.

Yılmaz, M. D. (2024a). Akalan Kalesi ve Çevresi (Samsun) Arkeolojik Yüzev Araştırması: 2022 Sezonu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 39(2), 599-612.

Yılmaz, M. D. (2024b). Recent Archaic Period Decorated Architectural Terracotta Finds from Akalan Citadel (Discovered During the 2022-2023 Research Campaigns). *Arheologia*, (4), 86-103.

Yılmaz, M. D. (Baskıda). Akalan Kalesi ve Çevresi (Samsun) Arkeolojik Yüzev Araştırması: 2023 Sezonu. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 40

Yılmaz, Y. (2015). *Anadolu'nun Gözyaşları: Yurtdışına Götürülmüş Tarihi Eserlerimiz*. YEM Yayınları.

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Arkeoloji Müzesi (MÜZ.ARK.) Nr. 12-35,12-50, 12-68, 12-72, 18-23, 18-26, 35-51.

Dahiliye Nezâreti- İdârî Kalemî (DH.İD.) Nr. 28-40.

Dahiliye Nezâreti- Mektubî Kalemî (DH.MKT.) Nr. 1892-58, 1934-116, 2191-63, 2210-21.

Hariciye Nezâreti- İdare (*HR.İD.*) Nr. 2031-11.

Hariciye Nezâreti- Mektubî Kalemi (*HR.MKT.*) Nr. 550-19.

Hariciye Nezâreti- Tahrirat (*HR.TH.*) Nr.691-2, 131-27.

İrâdeler- Maarif (*İ.MF.*) Nr. 12-27.

İrâde Meclis-i Vâlâ (*İ.MVL.*) Nr. 497-22489.

Maarif Nezâreti- Mektubî Kalemi (*MF.MKT.*) Nr. 17-93, 41-86, 44-2, 45-31, 46-58, 149-119, 180-122, 185-57, 557-47, 928-57.

Yıldız Sarayı- Hususî Maruzat (*Y.A.HUS.*) Nr. 286-38.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.